

KOMPETENČNÉ SPORY OSÍDĽOVACIEHO ÚRADU PRE SLOVENSKO S CENTRÁLNYMI ČESKOSLOVENSKÝMI ÚRADMI A ICH VPLYV NA OSÍDLENIE PRVÉHO REEMIGRAČNÉHO TRANSPORTU Z RUMUNSKA

TEREZA RICHTÁRIKOVÁ

RICHTÁRIKOVÁ, Tereza. Responsibility disputes between the Settlement Office for Slovakia and the central Czechoslovak authorities, and their influence on the settlement of the first group of re-migrants from Romania. *Historický časopis*, 2024, 72, 4, pp. 721-739, Bratislava.

The migration waves that hit Czechoslovakia after the end of the Second World War are among the factors that have significantly shaped Czech and Slovak society to this day. Both forced and voluntary population transfers in this period were aimed, at least declaratively, at the creation of ethnically homogeneous states. The Settlement Office for Slovakia, together with its Czech counterpart, was one of the key institutions of organized migration to Czechoslovakia. In a complicated political and cultural environment marked by dual administration and an unresolved Czech – Slovak relationship, a number of external factors interfered with its activities, which ultimately influenced the fate of individual groups of re-migrants arriving in Czechoslovakia. Ambiguously defined responsibilities of the central and Slovak authorities often led to disputes of authority. One of the most interesting ones broke out in the autumn of 1946 between the Second Department of the Settlement Office for Slovakia and the Czechoslovak Resettlement Commission, or by extension the Ministry of Labour and Social Affairs, and concerned the efforts of the Second Department of the Settlement Office for Slovakia to gain full control over the re-migration process of foreign Slovaks, including the posting of its own representatives abroad. The extremely expansive interpretation of its powers that the Second Department of the Settlement Office for Slovakia espoused in the dispute reveals not only the functional limits of the „asymmetrical federation,“ but also the differences in thinking about the Czech – Slovak relationship in the reconstituted state, and the position of the individual nationalities within it.

Keywords: Czechoslovakia. Slovakia. 20. century. Forced migration. Population transfer. Minority policies. Nationalism. Policymaking.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2024.72.4.5>

Zatiaľ čo pre českú historiografiu moderných dejín predstavujú problémy sídelných a demografických zmien (odsunov, transferov i osídľovania) po druhej sve-

tovej vojne jednu z kľúčových tém bádania v ére samostatnosti,¹ na Slovensku zostávajú skôr v úzadí. Problémom odsunu nemeckého obyvateľstva a výmeny obyvateľstva s Maďarskom sa venovalo niekoľko autoriek a autorov,² no otázky spojené s reemigráciou a osídľovaním reemigrantov zostávajú na okraji záujmu. Nepochybne na to má vplyv dlhodobá nedostupnosť archíválií Osídľovacieho úradu pre Slovensko, zároveň sa však zdá, akoby chýbal spoločenský dopyt.

Transfer obyvateľstva je do veľkej miery vnímaný ako „český problém“, čo do početnosti sa koniec-koncov týkal najmä nemeckej menšiny a bol vyvolaný česko-nemeckým konfliktom. To však neznamená, že popri odsune neexistovalo veľké množstvo menších procesov, ktoré mali na demografiu a život v Československu obecné a na Slovensku zvlášť významný vplyv. Rola slovenských predstaviteľov a úradov najmä v transfere maďarského obyvateľstva a v otázke osídľovania územia Slovenska býva do istej miery opomínaná napriek tomu, že obdobie týchto zmien do veľkej miery korešponduje s fakticky najväčšou nezávislosťou slovenských orgánov na ústrednej vláde za celú existenciu Československa.

V Československu sa transfery obyvateľstva všetkého druhu začali v máji 1945 a dotkli sa niekoľkých miliónov obyvateľov. Na Slovensku ich bolo niekoľko sto tisíc. Napriek tomu, že výmena obyvateľstva mala v slovenských regiónoch kvantitatívne menší rozsah v porovnaní s českými krajinami, procesy ktoré ju sprevádzali, neboli o nič jednoduchšie. Národnostná situácia v obnovenom Československu, rovnako ako snahy o jej ovplyvnenie či zmenu nevznikali v medzinárodnom vákuu. Historické precedensy a situácia v okolitých krajinách patrili k podstatným faktorom formujúcim národnostnú politiku dávno pred jej zavedením do praxe. Príklad výmeny obyvateľstva medzi Gréckom a (vznikajúcim) Tureckom po prvej svetovej vojne predstavoval vo všeobecnej atmosfére zlyhania medzivojnového systému ochrany menšín (v intenciách dobového vnímania) pozitívny príklad riešenia problémov mnohonárodnostných štátov.³

-
- 1 Výberovo ARBURG; DVOŘÁK, KOVAŘÍK, Eds. *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno 2010; NOSKOVÁ. *O původu Slováků v Čechách*. Praha 2001; STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha 1991; SPURNÝ. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí: 1945–1960*. Praha 2011; VACULÍK. *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno 2002.
 - 2 Pozri napr. ČIERNA-LANTAYOVÁ. *Podoby československo-maďarského vzťahu 1938-1949. Východiská, problémy a medzinárodné súvislosti*. Bratislava 1992; GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ a OLEJNÍK. *Karpatští Němci na Slovensku od druhé světové vojny do roku 1953*. Bratislava 2004; ŠUTAJ. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava 1993.
 - 3 KMEŤ a ŠMIGEL. Výmeny obyvateľstva v strednej a východnej Európe v kontexte 2. svetovej vojny. In SÁPOSOVÁ a ŠUTAJ, Eds. *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov 2010, s. 53.

Predstava, že iba vznik skutočne národne monolitných štátov bez menšín dokáže v Európe garantovať mier, bola široko rozšírená. Do úvahy je potrebné brať aj národnostnú politiku nacistického Nemecka, ktorá ďalej normalizovala presuny veľkých skupín obyvateľstva založené na predstave o ich „pôvodnej“ alebo „nemenej“ etnicite.

Plány na vyhnanie (jednostranný transfer) nemeckého obyvateľstva z Československa sa datujú do prvých rokov vojny. Stiahnutie podpisu veľmocí pod Mníchovskou dohodou iba podporilo uskutočniteľnosť tejto predstavy. Dnes už vieme, že vyhnanie nemeckého obyvateľstva z českých krajín nebolo ani zďaleka tak živelnou záležitosťou, ako bolo dlhý čas prezentované.⁴ Aplikácia podobných predstáv na „otázku“ maďarského obyvateľstva v slovenskej časti spoločného štátu nebola tak jednoznačná.⁵ Často používaná retribučná formulácia „*Němci, Maďaři, zrádci a kolaboranti*“ síce stavala obe najväčšie československé menšiny „na roveň“, v skutočnosti sa však zaobchádzanie s nimi líšilo, a to aj v závislosti od toho, v ktorej časti štátu sa dané komunity nachádzali.

Zaobchádzanie s „nežiaducou“ menšinou však tvorilo iba jednu stranu mince. Druhým nemenej dôležitým komponentom bol koncept reemigrácie a nového osídlenia oblastí a majetkov, ktoré mali byť odsunom, prípadne výmenou obyvateľstva vyprázdnené. Koncept reemigrácie v zmysle „návratu“ príslušníkov menšín v zahraničí do národného štátu, s ktorým sa príslušníci týchto menšín identifikujú, sprevádzal Československo od jeho vzniku v roku 1918. Eufória zo vzniku štátu vyvolala teoretický záujem o reemigráciu, no do druhej svetovej vojny v tomto smere nedošlo k významným organizovaným počinom. Oficiálne miesta navyše vzhľadom na ekonomickú a demografickú situáciu od reemigrácie skôr odrádzali.⁶

Situácia sa významne zmenila po druhej svetovej vojne. Myšlienka reemigrácie sa objavila hneď na začiatku okupácie, ruku v ruku s predstavami o budúcom „vyrovnaní sa“ s nemeckou a maďarskou menšinou. „*Chceme zase společný stát Čechů a Slováků, ve kterém by místo menšín německé a maďarské byli soustředěni i naši krajané rozptýlení v cizině,*“⁷ napísalo ilegálne periodikum *Český kurýř* v roku 1940. S koncom vojny malo dôjsť nielen na predstavy, ale aj na ich realizáciu. V lete 1945 vláda oficiálne vyzvala krajanov na reemigráciu. Prvý krok

4 ARBURG a STANĚK. Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945). In *Soudobé dějiny*, 2006, roč. 13, čís. 3-4, s. 321-376.

5 Viac pozri SYRNÝ. *Slovenskí demokrati '44-48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944-1948*. Banská Bystrica 2010, s. 297-304 alebo NOSKOVÁ. *O pôvodu Slovákov v Čechách*. Praha 2001, s. 153.

6 Viac pozri VACULÍK, *Poválečná reemigrace*, s. 12.

7 *Český kurýř*, 9. 5. 1940, citované podľa VACULÍK, *Poválečná reemigrace*, s. 14.

k legislatívnemu podkladu pre jej organizáciu predstavoval dekrét prezidenta republiky č. 27/1945 Zb. zo 17. júla 1945 o jednotnom riadení vnútorného osídľovania,⁸ ktorý poveril Osídľovacie úrady v Prahe a Bratislave organizovaním osídľovania. Komponent organizovania príchodu reemigrantov zo zahraničia doplnilo vládne uznesenie z 28. mája 1946, ktorým bola realizácia reemigrácie Čechov a Slovákov z cudziny a sociálna starostlivosť o reemigrantov zverená Ministerstvu ochrany práce a sociálnej starostlivosti (ďalej MPSP – ministerstvo práce a sociálnej starostlivosti).⁹ Reemigračnú agendu spočiatku vykonával jeho repatričný odbor, pričom k vyčleneniu separátneho reemigračného odboru došlo až 14. októbra 1946. Novovzniknutý odbor dostal za úlohu vysielanie presídľovacích komisií, preverovanie a inštruovanie uchádzačov o reemigráciu, zaistenie transferu, zásobovanie, ubytovanie a trvalé umiestnenie reemigrantov.¹⁰ Je zrejmé, že v niektorých prípadoch, najmä pokiaľ ide o trvalé umiestnenie, sa právomoci reemigračného odboru ministerstva krížili s právomocami Osídľovacích úradov, ako ich vymedzuje DPR č. 17/1945 Zb. o jednotnom riadení vnútorného osídľovania. Prípadné kompetenčné spory a koordináciu reemigrácie mala riešiť stále koordináčna pracovná komisia zložená zo zástupcov MPSP, ministerstiev vnútra, poľnohospodárstva a zdravotníctva i Osídľovacích úradov v Prahe a Bratislave, zriadená taktiež vládny nariadením z 28. mája 1946.¹¹

Prekryv právomocí v prípade trvalého usídľovania reemigrantov sa mal v budúcnosti ukázať ako kameň úrazu, najmä vzhľadom na to, že Osídľovacie úrady vznikli takmer o rok skôr než reemigračný odbor MSPP. Ďalší problém spočíval v dvojkoľajnosti správy, ktorá vychádzala z rozdielneho vývoja v Protektoráte Čechy a Morava a vo vojnovéj Slovenskej republike.¹² Zatiaľ čo v českých krajinách bol problém protektorátneho zákonodarstva po vojne vyriešený návratom k predmníchovskému stavu, na Slovensku bol vývoj zložitejší a podpísal sa na celkovom chode obnovenej Československej republiky.

Vyhlásením samostatného Slovenského štátu 14. marca 1939 nebola otázka budúcnosti Slovenska zo štátoprávneho hľadiska vyriešená tak jednoznačne, ako by si špičky nového štátu azda priali. Nielenže nebol v priebehu svojej existencie uznaný významnými svetovými mocnosťami ani exilovou československou vládou, istá časť obyvateľstva sa s jeho existenciou taktiež nezmierila. Odbojové

8 *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945. Dokumenty.* Edd. JECH a KAPLAN. Brno 2002, s. 318 - 319.

9 VACULÍK, *Poválečná reemigrace*, s. 15. Slovo „ochrany“ z názvu ministerstva vypadlo v priebehu roka 1946.

10 VACULÍK, *Poválečná reemigrace*, s. 17.

11 VACULÍK, *Poválečná reemigrace*, s. 15-16.

12 Od prijatia ústavy 21. 7. 1939 do svojho zániku používal vojnový slovenský štát oficiálny názov Slovenská republika. KOVÁČ. *Kronika Slovenska 2, Slovensko v dvadsiatom storočí.* Bratislava 1999.

skupiny si v drvivej väčšine predstavovali budúcnosť Slovenska v obnovenom Československu.¹³

Prvým deklarativným prihlásením sa k myšlienke obnoveného Československa zo strany domáceho odboja na Slovensku bola tzv. Vianočná dohoda, ktorú uzavreli časti občianskeho odboja, najmä bývalí agrárci Lettrich a Ursíny, s Husákom a Novomeským ako predstaviteľmi V. ilegálneho ústredia KSS na Vianoce roku 1943. Vo Vianočnej dohode oba smery odboja vyhlásili: „*Želáme si, aby národ slovenský a národ český, ako najpríbuznejšie slovanské národy, utvárali svoje ďalšie osudy v novej Č-SR, spoločnom to štáte Slovákov a Čechov a na podklade princípu rovný s rovným.*“¹⁴ Zásadný význam Vianočnej dohody zo štátoprávneho hľadiska však nespočíval ani tak v prihlásení sa k Československu. V prvom rade sa tu oba smery domáceho odboja dohodli na vytvorení spoločného politického vedenia. Toto spoločné vedenie, Slovenská národná rada (SNR), malo byť podľa dohody jediným reprezentantom politickej vôle slovenského národa v rámci Slovenska. V zahraničných otázkach sa SNR zaviazala „*postupovať v dorozumení s č.-sl. vládou a celým zahraničným odbojom, ktorých prácu na medzinárodnom a vojenskom poli uznáva a ju podporuje*“.¹⁵ Okrem týchto úloh si SNR stanovila za cieľ viesť boj za odstránenie „nacisticko-nemeckého diktátu“ a prevziať a vykonávať moc, kým tak nebudú môcť urobiť riadne zvolení zástupcovia. Slovenská národná rada skutočne vystúpila z ilegality s vypuknutím povstania v auguste 1944 a na oslobodenom území jej predstavitelia začali preberať moc od miestnych zložiek ľudáckeho režimu.¹⁶ S vypuknutím povstania a faktickým prebratím moci SNR nastala na Slovensku situácia, ktorá nemala v predmníchovskom Československu precedens. Po svojom vystúpení z ilegality SNR doplnila svoj počet kooptáciou na 50 členov, vytvorila kolektívnu hlavu štátu vo forme predsedníctva a menovaním povereníctiev ustanovila výkonné orgány (ministerstvá). Na Slovensku tak fakticky vznikol nový štát, ktorý svoju legitimitu vyvodzoval z prevzatia moci od bratislavskej vlády a nárokoval si všetky kompetencie s výnimkou postavenia subjektu medzinárodného práva. Vo veci zahraničnej politiky a medzinárodného styku sa plne podriaďoval československej vláde v Londýne.¹⁷ Exilová vláda v rozpore s tým považovala

13 Výnimku mohli tvoriť isté skupiny umiernených ľudákov, ktoré však postupne spolupráca so Slovenskou republikou diskreditovala, pozri JABLONICKÝ, *Samizdat o odboji 2. Štúdie a články*. Bratislava 2006, s. 29. Iný príklad predstavovala idea sovietskeho Slovenska, s ktorou krátko operovali komunisti, no aj tá počítala skôr s jeho začlenením do Sovietskeho zväzu než so samostatnosťou. Tamtiež, str. 457.

14 JABLONICKÝ, *Samizdat o odboji 2*, s. 44.

15 JABLONICKÝ, *Samizdat o odboji 2*, s. 44.

16 JABLONICKÝ, *Samizdat o odboji 2*, s. 102.

17 RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1922*. Praha 2012, s. 270.

SNR v podstate za zemský výbor v duchu decentralizačných plánov.¹⁸ Postavenie SNR skomplikovala porážka povstania, teda úplná strata územia, na ktorom vykonávala suverenitu. S postupom Červenej armády preberala SNR oslobodené územie z jej rúk prostredníctvom delegáta exilovej vlády, nie priamo, čo oslabovalo jej pozíciu voči Benešovi. Nevítala síce navrátiť sa na území, ktoré oslobodila vlastnými silami,¹⁹ no zmeny, ktoré prebehli od novembra 1938, keď Slovensko v rámci Československa získalo autonómiu, nebolo možné vrátiť späť. Moskovské jednania oboch strán exilového odboja v dňoch 22. – 29. marca 1945 priniesli potvrdenie pozície SNR ako nositeľky zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku.²⁰ Košický vládny program sa otázkou postavenia slovenského národa v Československu a SNR v jeho mocenskej sústave zaoberal v bode VI, kde sa konštatuje, že Slováci tvoria svojbytný národ (nie vetvu národa československého) a zároveň potvrdil pozíciu SNR tak, ako o nej padla dohoda na jednaniach v Moskve.²¹ Snaha o dohodu vo veci faktického dvojvládia, ktoré tak na Slovensku nastalo, prebehla len v prípade prezidentských právomocí, keď SNR odovzdala ich časť prezidentovi republiky. Medzi slovenskými predstaviteľmi prevládala predstava, že vývoj povedie k federácii, keďže by stačilo vytvoriť v českých krajinách inštitúciu paralelnú k SNR. Česká národná rada krátko existovala počas pražského povstania, ale nikdy si nenáročovala iné ako dočasné právomoci. Na českej strane zároveň existovali obavy zo slovenského separatizmu a predstava, že akékoľvek iné ako centralizované usporiadanie štátu by pri najbližšej príležitosti (kríze) viedlo k opätovnému rozpadu republiky. Asymetrický model štátu, ktorý sa v praxi rovnal odmietnutiu federalizačnej myšlienky, zakotvila 2. júna 1945 prvá pražská dohoda, prvá zo série dohôd upravujúcich postavenie SNR voči „veľkému“ parlamentu, ktorým v tom čase bolo ešte Dočasné národné zhromaždenie (DNZ), a vláde.²²

Existujúce dvojvládie bolo v podstate neudržateľné a vnášalo do bežného chodu štátu množstvo kompetenčných sporov. Českým ministrom ústrednej vlády v tomto smere špeciálne prekážalo právo veta slovenskej strany pri prijímaní celoštátnych dekrétov, pretože obmedzovalo právomoci ústrednej vlády a vnášalo do riadenia štátu konfедераčné princípy.²³ Ustanovenie Dočasného národného zhromaždenia prezidentským dekrétom č. 47/1945 Zb. z 25. augusta 1945

18 RYCHLÍK, *Češi a Slováci*, s. 271.

19 RYCHLÍK, *Češi a Slováci*, s. 273.

20 SYRNÝ, *Slovenská demokrati '44-48*, s. 261

21 *Košický vládny program*. Dostupné na http://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdf (stiahnuté apríl 2019).

22 BARNOVSKÝ. *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 46.

23 RYCHLÍK, *Češi a Slováci*, s. 285.

v praxi znamenalo posilnenie centrálnej moci. České strany mali v zhromaždení väčšinu a KSS hlasovala v súlade s líniou KSČ.²⁴

Dočasné národné zhromaždenie schválilo 28. februára 1946 dodatočne všetky prezidentské dekréty, ktoré tak nadobudli platnosť zákonov. Zároveň prijímalo zákony s celorepublikovou platnosťou, čo na Slovensku prirodzene viedlo k sporom so SNR. V záujme nepreniesť tieto problémy na budúce Ústavodarné národné zhromaždenie (ÚNZ) sa v dňoch 9. – 11. apríla 1946 uskutočnili rokovania medzi vládou, predsedníctvom SNR a zborom povereníkov.²⁵ Delegácia SNR sa usilovala zachovať výdobytky prvej pražskej dohody, no nakoniec ustúpila v otázke prezidentských kompetencií a v oblasti hospodárstva, kde súhlasila so zjednotením colného územia a s jednotnou hospodárskou politikou. Najväčší význam druhej pražskej dohody spočíval v určení budúceho postavenia ÚNZ, ktoré malo získať legislatívnu moc nad celým územím republiky, pričom malo „rešpektovať zvláštne postavenie SNR a Zboru povereníkov“. Slovenská národná rada a Zbor povereníkov si ponechali na území Slovenska zákonodarnú a výkonnú moc s podmienkou, že budú svoj postup koordinovať s ústrednou vládou.²⁶ Nedošlo teda k definitívnemu rozriešeniu kompetenčných sporov a nebolo jasné, čo by sa stalo, keby sa SNR rozhodla svoj postup nekoordinovať, napríklad vydať nariadenie v rozpore s nariadeniami ÚNZ.

Problém nevyjasnených kompetencií sa tak skôr kamuflaval než vyriešil. Ďalší zlom vo vývoji priniesli voľby do ÚNZ v máji 1946. Prehra KSS, ktorá získala na Slovensku 30 % hlasov proti 61 % DS a tým prišla proti predchádzajúcemu paritnému zastúpeniu o kreslá v SNR, posunula motivácie aktérov do novej roviny. Pokiaľ sa mali komunistické strany v Československu ujať moci, bolo nevyhnutné oklieštiť právomoci SNR. KSS opustila myšlienku obhajoby kompetencií SNR, pretože ich už nedržala v rukách.

Aprílová dohoda,²⁷ ktorá do veľkej miery pomohla DS k víťazstvu, poslúžila na jej diskreditáciu. Obhajoba samostatnosti slovenských orgánov bola interpre-

24 RYCHLÍK, *Češi a Slováci*, s. 289. Existencia dvoch komunistických strán v jednom štáte predstavovala zaujímavú anomáliu, keďže podľa rozhodnutia Kominterny mala v každom štáte existovať iba jedna komunistická strana. KSS vznikla v „komunistickom vákuu“ po autonómii Slovenska v roku 1938 a jej postavenie voči KSČ (ktorá si v názve ponechala prívlastok československá) bolo do istej miery podobné vzťahu medzi SNR a DNZ. V oboch prípadoch bola slovenská zložka podriadená ústrednej, ale na druhej strane predstavovala samostatný celok, ktorého agenda nebola vždy v súlade s predstavami nadradenej zložky. V prípade KSS to vytváralo zaujímavú situáciu, keď v DNZ hlasovala s KSČ, teda väčšinou v línii s „českými“ stranami, no na pôde SNR vo veci jej kompetencií postupovala v zhode s Demokratickou stranou v snahe uhájiť kompetencie SNR.

25 BARNOVSKÝ, *Na ceste k monopolu moci*, s. 85.

26 RYCHLÍK, *Češi a Slováci*, s. 293.

27 Predvolebná dohoda medzi špičkami DS a katolíckym krídlom strany (Cvinček, Kempný,

tovaná ako obhajoba ľudáctva. Na konci mája už vláda prijala komunistickú interpretáciu o ľudáckom nebezpečenstve pravdepodobne aj preto, že poskytovala šancu posilniť vplyv centrálnych úradov.²⁸ Nástrojom tohto posilnenia sa stala tretia pražská dohoda. Zbor povereníkov bol podľa nej podriadený vláde ako jej výkonný orgán, pričom ministri získali právo vykonávať svoju moc na Slovensku priamo, s povolením príslušného povereníka, ktorý však bol ich podriadeným, nie prostredníctvom povereníctva. Tretia pražská dohoda sa tak dostala do rozporu s ústavným zákonom č. 65/1946 Zb. o ÚNZ, ktorý vymedzoval rozsah právomocí²⁹ slovenských orgánov v súlade s prvou pražskou dohodou.

Zo strany centrálnych orgánov bola tretia pražská dohoda interpretovaná ako návrat k centralistickému štátu, v ktorom Slovensko netvorí zvláštnu časť a existencia SNR bola interpretovaná ako ústupok vyvažujúci početnú nevýhodu Slovákov. Otázka nezávislosti sa v tomto prípade redukovala na vec administratívnej autonómie, zatiaľ čo DS a časť KSS, takzvané národné alebo povstalecké krídlo, predpokladali úpravu vzťahov novou ústavou po odstránení „ľudáckeho nebezpečenstva“.³⁰ Neochota českých politikov povoliť vznik akokoľvek čiastočne nezávislého celku na Slovensku mala okrem toho veľa spoločného s otázkou bezpečnosti. Za hrozbu do budúcnosti, ako sa to často stáva, bola považovaná hrozba z minulosti, stále živá v čerstvej pamäti. V tomto prípade išlo o mocenský vzostup Nemecka a jeho požiadavky. Za garanta československej bezpečnosti voči Nemecku bol v duchu doby považovaný Sovietsky zväz. Predstava, že by medzi hranicami Československa a ZSSR mohol znovu vzniknúť nepriateľský štátny útvar v podobe samostatného Slovenska, navyše v spojení s Nemeckom, ako sa to stalo len pred niekoľkými rokmi, poháňala centralizačnú snahu oveľa účinnejšie, než abstraktné úvahy o jednote či nejednote oboch národov.

V takom legislatívnom a myšlienkovom prostredí sa na jeseň 1946, teda medzi druhou a treťou pražskou dohodou, mala začať realizácia reemigrácie z Rumunska, a práve tu sa rozohrel kompetenčný spor medzi MSPS a OÚ pre Slovensko. Reemigranti z Rumunska tvorili jednu z najväčších skupín, ktoré prišli do Československa po druhej svetovej vojne. Zlá hospodárska situácia v Rumunsku a pomerne veľká ochota československých úradov prijímať reemigrantov z tejto krajiny³¹ napokon viedli k príchodu približne 30 000 osôb hlásiacich sa k českej alebo slovenskej národnosti.

Fillo), ktorá umožnila DS pozbierať katolícke hlasy a prispela k víťazstvu vo voľbách v máji 1946. Po voľbách komunistami označovaná ako „dohoda s ľudáctvom“ a použitá ako nástroj nátlaku na DS.

28 SYRNÝ, *Slovenskí demokrati '44-48*, s. 269.

29 RYCHLÍK, *Češi a Slováci*, s. 303.

30 RYCHLÍK, *Češi a Slováci*, s. 305.

31 Najmä v českých krajinách panovala predstava, že reemigranti z Rumunska sú odolní a ochot-

Neorganizovaná reemigrácia z Rumunska sa začala takmer okamžite po skončení vojny. Úrady ju zaznamenávali od leta 1945, keď na územie Slovenska začali prichádzať prví reemigranti, ktorí sa dožadovali usídlenia. Vzhľadom na komplikovanú situáciu spojenú s výmenou obyvateľstva s Maďarskom im OÚ pre Slovensko nebol schopný vyhovieť, a preto boli usídľovaní v českých krajinách. Napriek tomu však množstvo čiernych presídlencov, ako ich úrady dobovo nazývali, rástlo. Dôvodom bola najmä zlá hospodárska situácia v Rumunsku, ale aj silný pocit hrdosti a prináležitosti k Československu. Mnohé uzavreté komunity (najmä Slovákov) sa od 20. rokov potýkali s nedostatkom pôdy a rastúcim počtom obyvateľstva,³² čo vytváralo tlak na emigráciu, ktorý teraz dostal príležitosť naplno sa prejaviť. Čiernu reemigráciu urýchlila aj obava potenciálnych reemigrantov, že ak budú čakať na oficiálnu presídľovaciu akciu, neostanú pre nich (vzhľadom na počet čiernych presídlencov a prebiehajúcu vnútornú kolonizáciu) „dobré miesta“. Veľvyslanectvo ČSR sa snažilo takémuto vyst'ahovalectvu zabrániť aj preto, že čierni reemigranti sa odchodom vzdávali občianstva, pričom sa dalo očakávať, že Rumunsko – vzhľadom na svoju všeobecne katastrofálnu hospodársku situáciu – skonfiškujú ich opustené majetky. Takáto konfiškácia by spôsobila Československu škodu, pretože v prípade riadnej reemigrácie sa dalo očakávať medzi oboma štátmi vyrovnanie.³³

V júli 1945 sa vo veci reemigrácie do Československa začal angažovať Československý zväz v Rumunsku, krajanská organizácia, v ktorej čele stál advokát z Nadlaku Ivan Bujna. Zväz si zriadil reemigračný odbor a začal zisťovať záujem o reemigráciu, ktorý sa podľa jeho zistení medzi krajanmi pohyboval okolo 80 %. Toto všetko vytváralo značný tlak na „zoficiálnenie“ reemigračnej akcie, pretože začínalo byť jasné, že reemigrácia prebehne bez ohľadu na to, či sa ju Československo rozhodne organizovať. Veľvyslanectvo ČSR intervenovalo u rumunských úradov v snahe zastaviť neohlásené vyst'ahovalectvo a zároveň vyzývalo OÚ pre Slovensko, aby zriadil svoje expozitúry v mestách Arad a Oradea a riešil situáciu miestnych záujemcov o reemigráciu priamo v Rumunsku.³⁴ Tu je nutné zohľadniť, že Osídľovacie úrady boli v tomto období jediné oficiálne poverené organizovaním reemigrácie, keďže MSPS bolo poverené starostlivosťou o reemigráciu až v lete 1946.

Na jeseň 1945 obe krajiny začali rokovať o podmienkach reemigrácie a 10. júla 1946 bol v Bukurešti podpísaný *Protokol o transfere osôb českej a slovenskej*

ni osídľovať aj oblasti, kde je kvôli zlým podmienkam problém umiestniť iných osadníkov.

32 VACULÍK, *Poválečná reemigrace*, s. 83.

33 ŠISLER, *Československo-rumunské vzťahy v letech 1944–1948*. Diplomová práca FF UK Praha. Praha 2011, s. 101.

34 ŠISLER, *Československo-rumunské vzťahy*, s. 53.

národnosti z Rumunska do ČSR. Majetkové záležitosti, konkrétne vysporiadanie pozemkov a prevoz živého a mŕtveho inventára mimo osobných zvrškov, mali byť s ohľadom na zlú hospodársku situáciu Rumunska vysporiadané v samostatnom dodatku, ktorý napokon nebol nikdy vypracovaný. Československý parlament ratifikoval protokol 20. novembra 1946, no už v auguste 1946 bola na základe protokolu ustanovená Československá presídľovacia komisia v Oradey (ČSPK) a na jej čelo bol menovaný Dr. Ivan Bujna.³⁵

Lehota určená na uskutočnenie reemigrácie bola stanovená na jeden rok, pričom následne bola predĺžená z dôvodu časovej náročnosti procesu. Ako je zrejmé, od začiatku rokovaní medzi oboma krajinami o reemigrácii k podpisu Protokolu ubehol takmer rok a od začiatku neoficiálnej reemigrácie takmer dva. Na československej strane nastali v tomto období významné zmeny v domácej del'be moci. To, že OÚ pre Slovensko vstúpil do celého procesu na jeseň 1945, teda medzi prvou a druhou pražskou dohodou, a že celý proces fakticky začal na jeseň 1946, medzi druhou a treťou pražskou dohodou, sa významne podpísalo na priebehu prvej fázy reemigrácie z Rumunska.

Aj napriek neukončenému ratifikačnému procesu prebiehali v Československu prípravy na osídlenie. Na schôdzi Ústrednej komisie pre vnútorné osídlenie v júni 1946 padlo uznesenie, že všetci Česi z Rumunska, Slováci zo Sedmohradska, Bukoviny a Horného Banátu majú byť usídlení v českých krajinách a Slováci z Dolného Banátu (pravdepodobne sa počítalo najmä so silnou komunitou v Nadlaku a okolí, ktorá by mohla klásť odpor voči presídleniu do Čiech) majú byť po ukončení výmeny obyvateľstva s Maďarskom usídlení na Slovensku. S návrhom takéhoto rozdelenia prišiel Dr. Ján Čech, predseda OÚ pre Slovensko. Komisia zároveň poverila MPSP, aby začalo na československej strane s prípravami reemigrácie a usídlenia.³⁶ Nastala tak situácia, keď Veľ'vyslanectvo Československej republiky v Bukurešti požiadalo o organizáciu reemigrácie z Rumunska Osídľovací úrad pre Slovensko, no po medzirezortných poradách sa organizácie na československej strane ujalo MPSP.

* * *

K vypuknutiu kompetenčného sporu medzi OÚ pre Slovensko a MPSP (a prenesene ČSPK) podľa všetkého došlo v septembri 1946, keď prednosta

35 Dr. Ivan Bujna bol advokátom z Nadlaku a po prvej svetovej vojne patril do skupiny miestnych obyvateľov, ktorí sa zasadili za pripojenie oblasti k Rumunsku. Po druhej svetovej vojne viedol Československý zväz v Rumunsku, ktorý sa pôvodne angažoval v organizácii reemigrácie, a neskôr vstúpil do služieb ministerstva zahraničných vecí Československej republiky. Pozri ŠISLER, *Československo-rumunské vzťahy*, s. 55.

36 Národní archiv České republiky, fond 1146 (MPSP-R), kart. 607, Interné aide-mémoire MPSP-R pre MPSP vo veci súčinnosti slovenských úradov pri uskutočňovaní reemigrácie Slovákov z 15. 10. 1946.

II. odboru OÚ pre Slovensko Anton Granatier³⁷ adresoval repatriačnému³⁸ odboru MPSP prípis, v ktorom za OÚ zastával stanovisko, že vládne uznesenie z 28. mája 1946, poverujúce organizáciou reemigrácie MPSP, je neplatné. Tvrdil, že je v rozpore s dekrétom č. 27/1945 Zb. o jednotnom riadení vnútorného osídlenia, ktorý zveril reemigráciu Osídľovacím úradom, a nie MPSP. Ďalej v prípise prezentoval názor, že na uskutočnenie reemigrácie Slovákov z Rumunska je nutný súhlas SNR, keďže táto reprezentuje slovenský národ nielen doma, ale aj v zahraničí. Toto tvrdenie stojí za povšimnutie, pretože ani SNR samotná nikdy neašpirovala na takúto širokú definíciu svojich právomocí. Takýto výklad bol v rozpore s Vianočnou dohodou, Košickým vládnym programom a už vôbec nereflektoval situáciu po druhej pražskej dohode. Pokiaľ by SNR skutočne „*reprezentovala slovenský národ nielen doma, ale aj v zahraničí*“, naznačovalo by to, že Československá republika je de facto konfederáciou. Posledným závažným tvrdením v prípise bola požiadavka, aby bolo v prípade usídlenia Slovákov v českých krajinách dbané na tvorbu kompaktného osídlenia a zriadenie slovenských škôl, farností a iných kultúrnych inštitúcií v záujme zachovania etnického rázu reemigrantov. Tu je nutné poznamenať, že to bol predseda OÚ pre Slovensko, teda Granatierov priamy nadriadený, kto navrhol, aby bola väčšina slovenských reemigrantov z Rumunska usídlená v českých krajinách. Otázka tvorby kompaktného osídlenia z reemigrantov bola ostatne prejednávaná pred koordinačnou komisiou už v lete, keď sa repatriačný odbor MPSP zásadne postavil proti, pretože by to vraj viedlo k „*menšínovej mentalite*“.³⁹ MPSP reagovalo na Granatierov prípis zvolaním schôdze koordinačnej komisie pre reemigráciu, na ktorú bol prizvaný zástupca OÚ pre Slovensko. Z aide-mémoire nie je jasné, ktorý, no vzhľadom na reakciu je pravdepodobné, že práve Anton Granatier. Zástupca OÚ sa odmietol na schôdzi zúčastniť s argumentom, že vládne uznesenie z 28. mája 1946 je pre rozpor s horeuvedeným prezidentským dekrétom neplatné, a teda koordinačná komisia nemá existovať. MPSP sa rozhodlo odvolať sa na inštitúciu nadriadenú Osídľovaciemu úradu, a to na Povereníctvo sociálnej starostlivosti. Povereník Dr. Šoltész sa podľa dokumentu MPSP ústne vyjadril, že názor predsedu OÚ pre Slovensko Dr. Čecha sa nekryje s názorom vyjadreným

37 Anton Granatier (1894 – 1954) bol veteránom československých légií, účastníkom SNP, dlhoročným členom Slovenskej ligy a jej povojnovým predsedom. Celý život sa venoval problematike slovensko-maďarských vzťahov a slovenských menšín v zahraničí. V období rokov 1945 – 1948 mal na reemigračnú a reslovakizačnú problematiku vplyv prostredníctvom Osídľovacieho úradu, reslovakizačnej komisie a Slovenskej ligy, no väčšina jeho predstáv narazila na politickú realitu. V rokoch 1945 – 1948 zastával post podpredsedu SNR za DS, neskôr bol členom Strany slovenskej obrody.

38 Reemigračný odbor vznikol jeho odčlenením z repatriačného až približne o mesiac neskôr.

39 VACULÍK, *Poválečná reemigrácia*, s. 15.

v prípise II. oddelenia a že povereníctvo nežiada, aby bolo v prípade usídľovania slovenských reemigrantov tvorené v českých krajinách kompaktné osídlenie s prislúchajúcimi kultúrnymi inštitúciami.⁴⁰

Výhrady II. oddelenia OÚ pre Slovensko predstavovali pomerne zásadný útok na priebeh a koncepciu osídľovacieho procesu. V prvom rade išlo o predstavu, že by reemigráciu mali uskutočňovať oba príslušné Osídľovacie úrady. Praktická realizácia tejto predstavy by vyžadovala, aby v cudzine (v tomto prípade v Rumunsku) pôsobili paralelne zastupiteľské úrady českých krajín a Slovenska a každý by uskutočňoval reemigráciu podľa národnosti reemigrantov a podľa toho, kde majú byť príslušní reemigranti usídlení. Nielenže by bola celá vec pravdepodobne organizačne náročnejšia a nákladnejšia, no je aj otázne, čo by to hovorilo o úrovni suverenity oboch častí štátu. Takáto organizácia reemigrácie by jednoznačne naznačovala výrazne vyššiu mieru autonómie slovenských orgánov, a to práve v období, keď na domácej politickej scéne prebiehal vývoj smerujúci k posilneniu moci ústrednej vlády. Treba však vziať do úvahy, že to bolo veľvyslanectvo ČSR v Rumunsku, teda orgán Ministerstva zahraničných vecí, kto sa pôvodne na Osídľovací úrad pre Slovensko obrátil práve s požiadavkou organizácie reemigrácie. Granatier tak mohol mať čiastočne oprávnený pocit, že prichádza o kompetencie, ktoré mu už raz boli zverené. Zaujímavý je aj jeho prístup k výlučnosti slovenského národa v Československu. Tým, že žiadal kompaktné osídlenie, školy a kultúrne inštitúcie, vlastne vyhlasoval, že Slováci v českých krajinách majú tvoriť uznanú menšinu s prislúchajúcimi právami, nie súčasť štátotvorného národa. Granatier tu prezentoval dôsledný odklon od čechoslovakizmu, ktorý bol pre neho osobne v tomto období typický. Granatiera nemožno považovať za separatistu alebo slovenského nacionalistu. V období prvej republiky patril medzi odhodlaných zástancov spoločného štátu, dokonca sa verejne vyjadril proti jeho rozbitiu v roku 1939.⁴¹ Bol však presvedčený, že to bol práve prílišný centralizmus prvej Československej republiky, čo viedlo k jej rozpadu.⁴²

40 NA ČR, fond 1146 (MPSP-R), kart. 607, Interné aide-mémoire MPSP-R pre MPSP vo veci súčinnosti slovenských úradov pri uskutočňovaní reemigrácie Slovákov z 15. 10. 1946.

41 Anton Granatier bol autorom tzv. Listu legionárov Rade Slovenskej krajiny zo 14. marca 1939. Šlo o spoločné vyhlásenie bývalých príslušníkov československých légii vrátane gen. Rudolfa Viesta či Jozefa Gregora Tajovského, ktoré varovalo pred vyhlásením samostatného štátu. Granatier napísal aj samostatné listy niekoľkým členom Snemu, najmä Pavlovi Florekovi, Tidovi Gašparovi a Emilovi Boleslavovi Lukáčovi. Oravské múzeum v Oravskom Podzámku, Osobný fond Anton Granatier, Legionársky list.

42 Slovenský národný archív Bratislava, Osobný fond Anton Granatier, kart. 4, č. j. 163. Bližšie k názorom Antona Granatiera na otázky národnosti a menšinovú politiku: RICHTÁRIKOVÁ. "...And they will consider themselves the last victims of the world war." Anton Granatier and his plans for population exchange and (re)settlement of Slovakia after the Second World War.

Spôsob riešenia konfliktu zo strany príslušného oddelenia MPSP je tiež pomerne príznačný. Bol to pravdepodobne ohľad na nevyjasnenú del'bu kompetencií medzi slovenské a ústredné úrady, čo motivovalo MPSP riešiť celú záležitosť ústne cez povereníka a predsedu OÚ.

Odmietnutie požiadavky na kompaktné osídlenie slovenských reemigrantov však neznamenal koniec sporu. Dňa 4. októbra 1946 OÚ pre Slovensko zriadil expozitúru v Timisoare, a to v súlade s teóriou, že je jediným orgánom oprávneným uskutočňovať reemigráciu Slovákov z Rumunska. O zriadení tejto expozitúry pravdepodobne (podľa hlásenia ČSPK) nebola informovaná (a už vôbec ju neschválila) československá vláda, MPSP a ani rumunská strana. Zo strany OÚ pre Slovensko tak došlo k porušeniu predpisov rumunsko-československého protokolu o výmene obyvateľstva. Okrem toho, tento krok preniesol do Rumunska kompetenčný spor medzi OÚ pre Slovensko a MPSP a vniesol do reemigračnej akcie neistotu, pretože nebolo jasné, ktorému úradu sa majú záujemcovia o reemigráciu hlásiť. Je nutné pripomenúť, že v Rumunsku od augusta 1946 fungovala Československá presídľovacia komisia so sídlom v meste Oradea, zriadená na základe československo-rumunského protokolu o výmene obyvateľstva, ktorá mala v súčinnosti so stálou koordinačnou komisiou organizovať reemigráciu na rumunskej strane. Istú rolu, aspoň podľa predsedu ČSPK v Oradei, hralo aj personálne obsadenie expozitúry OÚ pre Slovensko v Timisoare. Za prednostu bol totiž menovaný Ján Bujan, ktorého predseda ČSPK v Oradei Dr. Ivan Bujna označil za „*osobného protivníka*“.⁴³ V októbri teda všetky zainteresované orgány stáli pred rozštiepením celého procesu, a to tak doma, ako aj v zahraničí,⁴⁴ pričom navyše hrozilo, že minimálne expozitúra OÚ a ČSPK v Rumunsku nebudú schopné spolupracovať. Bujna okrem iného napísal:

„... je zrejmé, že zriadením svojej expozitúry v Rumunsku chcel Osídľovací úrad pre Slovensko v prvom rade znemožniť prácu Československej presídľovacej komisie v Rumunsku a tak kompromitovať ministerstvo sociálnej starostlivosti, zaviesť zmätok a nedoveru [sic] medzi krajanov v Rumunsku a zmariť zďar presídľovacej akcie, v druhom rade ale [...] týmto svojím krokom chcel znemožniť i prácu podpísaného predsedu, keď-

In *Človek a spoločnosť*, 2022, roč. 25, č. 1, s. 1-12.

43 NA ČR, fond 1146 (MPSP-R), kart. 607, list predsedu ČSPK v Rumunsku k rukám Dr. Jusko-
viča (MPSP, odbor XII) z 22. 11. 1946. Spor medzi Bujnom a Bubanom sa ťahal minimálne
od prvých mesiacov po vojne. Obaja viedli krajské organizácie v Rumunsku (Bujna Čes-
koslovenský zväz v Rumunsku a Bujan československú sekciu Slovanského antifašistického
výboru. Podľa NOSKOVÁ. *O pôvodu Slovákov v Čechách*. Praha 2001, s. 66.), ktoré sa dostali
do sporu o organizáciu presídľovacej akcie.

44 NA ČR, fond 1146 (MPSP-R), kart. 607, Ján Bujan, zřízení expositury Osídlovacího úradu
pro Slovensko v Timișoara, MZV pre MPS 9. 11. 1947.

že je zrejmé že medzi p. Bubanom a podpísaným predsedom každá spolupráca bola už predom znemožnená“.⁴⁵

MPSP pravdepodobne správne usúdilo, že vzhľadom na citlivosť vzťahov medzi oboma inštitúciami by nemalo vstupovať do priameho sporu s OÚ pre Slovensko. V priebehu októbra preto požiadalo Zbor poverenikov o stanovisko k celej záležitosti.⁴⁶ K určitému, do istej miery šalamúnskemu riešeniu problému došlo v Rumunsku. Predseda ČSPK, bez predošlej dohody s MPSP, vzal záležitosť do vlastných rúk: „*zavola [som] si pána Jána Bubana na neutrálne miesto, vyrovnal sa s ním ohľadne svojich osobných vecí a zaistiť takto predpoklad možnosti spolupráce*“⁴⁷ a uzavrel s prednostom expozitúry OÚ pre Slovensko dohodu, ktorá spočívala v tom, že sa expozitúra OÚ podriadi ČSPK a bude naďalej fungovať ako jej oblastná úradovňa pre Banát. Na Bujnovu žiadosť MPSP dodatočne tento spôsob riešenia schválilo. Od požiadavky na kompaktné usídlenie a zriaďovanie kultúrnych inštitúcií pre Slovákov usídlených v českých krajinách OÚ pre Slovensko upustil. Osídľovací úrad takisto akceptoval podriadenie svojej expozitúry ČSPK a vzdal sa samostatnej organizácie presídľovania. Oba „akty vzbury“, Granatierova žiadosť aj zriadenie samostatnej expozitúry v Timisoare, predstavovali zo strany Osídľovacieho úradu výrazné prekročenie právomocí. Vzhľadom na diametrálne odlišné predstavy o reemigrácii medzi centrálnymi československými a slovenskými úradmi nie je prekvapivé, že sa tento rozpor preniesol aj do samotného Osídľovacieho úradu, konkrétne medzi Čecha a Granatiera. Napriek tomu je zaujímavé, aké ďalekosiahle praktické dopady mal. Granatier pravdepodobne konal do veľkej miery „na vlastnú päsť“ a podľa vlastných predstáv o priebehu reemigrácie.⁴⁸ Na jeseň 1946 už začínalo byť jasné, že väčšina slovenských reemigrantov z Rumunska skončí v českých krajinách. Ako dlhoročný osvetový pracovník na južnom Slovensku pravdepodobne citlivo vnímal otázku národnosti a mohol mať obavy, že sa slovenskí reemigranti práve návratom do Československa v českých krajinách asimilujú, a tým paradoxne „stratia“. Kompetenčný spor by v takom prípade predstavoval pokus prostredníctvom Osídľovacieho úradu pre Slovensko zaistiť, že sa tak nestane. Granatiera navyše spájal istý druh vzťahu práve s komunitou v Bukovine, ktorá mala byť prvou presídlenou z Rumunska, a celá záležitosť pre neho mohla mať

45 NA ČR, fond 1146 (MPSP-R), kart. 607, Ján Buban, zřízení expositury Osídlovacího úradu pro Slovensko v Timișoara, MZV pre MPS 9. 11. 1947.

46 NA ČR, fond 1146 (MPSP-R), kart. 607, Interné aide-mémoire MPSP-R pre MPSP vo veci súčinnosti slovenských úradov pri uskutočňovaní reemigrácie Slovákov z 15. 10. 1946.

47 NA ČR, fond 1146 (MPSP-R), kart. 607, list predsedu ČSPK v Rumunsku k rukám Dr. Jusko-
viča (MPSP, odbor XII) z 22. 11. 1946.

48 SNA, Osobný fond Anton Granatier, kart. 5, inv. č. 176.

osobný nádyh.⁴⁹ Na jar 1947 požiadal SNR o prepustenie z funkcie v Osídľovacom úrade. Tri body zo šiestich, ktorými svoju žiadosť odôvodnil, sa týkali práve kompetenčného sporu s ČSPK alebo procesu reemigrácie prvého transportu z Rumunska. „*Nesúhlasil som a nemôžem súhlasiť ani dnes, aby otázka presídlenia Slovákov zo zahraničia patrila kompetenčne Ministerstvu sociálnej starostlivosti,*“ napísal.⁵⁰ Takisto zdôraznil svoj zásadný nesúhlas s tým, aby boli Slováci zo zahraničia usídľovaní v Čechách. „*Ak predbežne by nebolo možností umiestniť ich v našej rodnej pôde, môžeme ich umiestňovať v Čechách len za určitých predpokladov za súhlasu SNR ako reprezentantov slovenského národa vôbec.*“⁵¹ Nie je jasné, čo chápal pod určitými predpokladmi, ale z predošlých vyjadrení sa dá usudzovať, že tým mohol myslieť práve kompaktné osídlenie a menšinový servis.

Osud prvého reemigračného transportu z Rumunska bol nakoniec pomerne paradoxný. Jeho usídlenie bolo ponechané v kompetencii OÚ pre Slovensko, a to napriek tomu, že pôvodné uznesenie z júla 1946, na návrh Dr. Čecha (predsedu OÚ), počítalo s usídlením v českých krajinách. Je možné, že šlo zo strany MSPS o ústupok Granatierovi alebo to jednoducho vyplynulo zo situácie. Osídľovací úrad sa pri tejto príležitosti príliš nevyznamenal. Súpis reemigrantov v Bukovine prebehol v októbri 1946. ČSPK podľa všetkého v tejto chvíli ešte počítala s usídlením v českých krajinách, no začiatkom decembra informovala MPSP, že OÚ plánuje usídlenie v Hornej Štubni,⁵² „...*kde sa vraj už aj prípravy za týmto účelom započaly.* (sic)⁵³ MPSP sa k tejto otázke vyjadrilo 21. decembra, pričom uviedlo, že podľa uznesenia Ústrednej koordinačnej komisie pre vnútorné osídlenie

49 Granatier bol v 30. rokoch prvým predstaviteľom Československa, ktorý sa s touto komunitou spojil. Jeho cesty do Bukoviny v konečnom dôsledku viedli k vyslaniu slovenských učiteľov do oblasti. Sám sa niekoľkokrát vyjadril v tom zmysle, že túto „*zabudnutú*“ komunitu priviedol „*naspäť k pôvodnej identite*“. Pozri napríklad GRANATIER. Cesta k našim do Rumunska. In *Nový svet*, 1936, roč. 11, č. 10, s. 13 a GRANATIER. Slovo dva o Slovákoch v Bukovine. In *Nový svet*, 1937, roč. 12, č. 2, s. 5.

50 SNA, Osobný fond Anton Granatier, kart. 1, č. j. 5.

51 SNA, Osobný fond Anton Granatier, kart. 1, č. j. 5.

52 Podľa sčítania ľudu z roku 1930 mala Horná Štubňa 3 149 obyvateľov, z ktorých sa 2 710 hlásilo k nemeckej národnosti. Evakuácia obce začala 3. decembra 1944 a zasiahla takmer všetkých jej obyvateľov. V dedine zostalo 10 – 15 ľudí. Po evakuácii bola obec, podobne ako mnohé iné, vyrabovaná. Počet navrátilcov nepresiahol niekoľko stoviek, čo viedlo k tomu, že v okolí ležalo ľadom množstvo pôdy. Pozri ŠÁNDOROVÁ a FRINDT. *Horná Štubňa*. Martin 1990, s. 32. Od leta 1945 spadala Horná Štubňa pod správu Oblastnej úradovne Osídľovacieho úradu pre Slovensko so sídlom v Handlovej. Z dostupných archívnych materiálov však vyplýva, že vzhľadom na situáciu v samotnej Handlovej, zostávala Horná Štubňa na okraji záujmu.

53 NA ČR, fond 1146 (MPSP-R), kart. 607, Presídlenie Slovákov z Bukoviny, ČSPK pre MPSP, 4. 12. 1946.

a koordinačnej komisie pre reemigráciu mali byť Slováci z Bukoviny usídlení v českých krajinách. Zároveň konštatovalo, že OÚ pre Slovensko neinformoval o zmene usídľovacieho zámeru.⁵⁴ Informácia, že OÚ pre Slovensko už v priebehu novembra plánoval osídliť reemigrantov v Hornej Štubni, je zaujímavá v kontexte komunikácie medzi predsedníctvom OÚ a jeho oblastnou úradovňou v Handlovej,⁵⁵ ktorej bolo rozhodnutie o usídlení reemigrantov z Bukoviny v Hornej Štubni doručené až 2. januára 1947. Handlová reagovala až v apríli, teda vo chvíli, keď už boli reemigranti z Bukoviny aspoň dočasne umiestnení v niekoľkých obciach na južnom Slovensku.⁵⁶ Nezdá sa, že by OÚ celú situáciu urgoval, prípadne sa snažil od svojej oblastnej pobočky vyžiadať odpoveď. ČSPK získala bližší pohľad na situáciu 18. februára 1947, teda dva dni pred faktickým príchodom transportu z Rumunska, keď jej úradníci dorazili do Košíc, aby transport privítali. Na mieste zistili, že OÚ nemá zabezpečené miesto, kam by mohol presídlencov umiestniť.⁵⁷ Po prízjazde transportu boli reemigranti dočasne umiestnení v presídľovacom stredisku v Košiciach. Dňa 5. marca 1947, teda 14 dní po príchode transportu, pohrozilo MSPS zastavením organizácie ďalších transportov z Rumunska, pokiaľ OÚ nezariadi okamžité umiestnenie prvého transportu.⁵⁸

Okrem problémov s faktickým umiestnením reemigrantov MPSP vyčítalo OÚ pre Slovensko zmiznutie súpisových formulárov k reemigrácii, ktoré sa stratili ešte na jeseň roku 1946 po tom, ako ich úradník ČSPK zabezpečujúci súpis zaslal do Bratislavy. ČSPK Oradea ani MPSP nedostali podľa vyjadrení ministerstva kópie týchto formulárov.⁵⁹ Organizácia transportu sa nakoniec uskutočnila na základe približného odhadu úradníka ČSPK, ktorý pôvodne vypracoval súpis záujemcov o reemigráciu v Bukovine. Nedôsledná organizácia na československej strane v kombinácii s rýchlou organizáciou na strane poľskej⁶⁰ spôsobili, že reemigračný vlak bol nakoniec vyťažený iba z dvoch tretín. Táto situácia

54 NA ČR, fond 1146 (MPSP-R), kart. 607, Vyjadrenie oddelenia XII MPSP z 21. 12. 1946, pripojené k správe od ČSPK z 5. 12. 1946.

55 Štátny archív v Nitre, fond Osídľovacia úradovňa Handlová, kart. 7, Osídlenie Slovákov z Malej Poľany (Rumunsko) v obci Horná Štubňa, OÚ pre OÚOÚ Handlová, 2. 1. 1947.

56 Štátny archív v Nitre, fond Osídľovacia úradovňa Handlová, kart. 6, Osídlenie Slovákov z Malej Poľany (Rumunsko) v obci Horná Štubňa, OÚOÚ Handlová pre OÚ, 16. 4. 1947.

57 NA ČR, fond 1146 (MPSP-R), kart. 607, Zpráva o cestě do Košic, vykonané ve dnech 18. až 21. 2. 1947 k přivítání prvního transportu z Rumunska.

58 NA ČR, fond 1146 (MPSP-R), kart. 607, Usídlení 1. transportu z Rumunska, MPSP pre OÚ pre Slovensko, 5. 4. 1947.

59 NA ČR, fond 1146 (MPSP-R), kart. 607, Zkušenosti s prvním reemigračním vlakem z Bukoviny. Správa ČSPK pre MPSP, 24. 2. 1947.

60 V Bukovine dlhodobo žijú početné poľské komunity a Poľsko organizovalo z tejto oblasti vlastnú reemigráciu.

viedla k neprimeraným výdavkom pre MPSP, ktoré zato čiastočne vinilo aj OÚ pre Slovensko.⁶¹ Zaujímavé je, že ešte 21. januára 1947 hlásila ČSPK z Oradey na MPSP približne 600 osôb prihlásených do transportu,⁶² čo zodpovedalo počtu evidovanému na jeseň 1946. Naproti tomu OÚ pre Slovensko už na začiatku januára v komunikácii so svojou oblastnou úradovňou v Handlovej operoval s číslom 400,⁶³ čo približne zodpovedalo skutočnému počtu presídlencov, ktorí napokon do transportu nastúpili. Z toho vyplýva, že MPSP a Osídľovací úrad pre Slovensko nielenže nedostatočne koordinovali výmenu údajov o počte reemigrantov, ale OÚ pre Slovensko dokázal získať presnejšie údaje než ČSPK. To je pozoruhodné najmä vzhľadom na to, že súpisovú akciu v Bukovine pôvodne vykonával úradník ČSPK.

Ukazuje sa, že aj po formálnom urovnaní sporu z jesene 1946 medzi MSPS a OÚ naďalej zlyhávala komunikácia, čo významne komplikovalo organizáciu reemigrácie. Osídľovací úrad navyše nedokázal zabezpečiť adekvátne usídlenie transportu, o organizácii ktorého vyvolal konflikt. Reemigranti z prvého transportu z Rumunska boli napokon rozptýlene usídlení v desiatich obciach v okresoch Filákov a Feledince, čo medzi nimi vyvolalo značné sklamanie.⁶⁴ Anton Granatier, rozčarovaný priebehom akcie, čoskoro nato Osídľovací úrad opustil. Jeho extenzívny výklad vlastných právomocí sa nestretol s pochopením ani u vlastných nadriadených a procesne celú záležitosť skomplikoval. V tomto smere je však príznačné, že na organizáciu reemigrácie z Rumunska jeho úrad pôvodne vyzvalo veľvyslanectvo ČSR v Rumunsku. Aj v tom momente šlo o prekročenie rámca Košického vládneho programu a deklarovaných kompetencií slovenských úradov, no o to viac celá záležitosť podčiarkuje nejasnosť právomocí, v ktorej celý systém fungoval.

Granatierov výklad pozície Slovákov v obnovenom štáte zároveň zaujímavou ilustruje pnutie medzi dvoma prítomnými výkladovými rámcami vzťahu národnosti a štátnosti. MSPS v kontinuite s predvojnovou tradíciou zo svojho pohľadu celkom prirodzene nakladala so Slovákami ako rovnou časťou československého národa, ktorí sú „doma“ v celom Československu. Podľa tohto výkladu nezáležalo na tom, kde presne budú usídlení, a do popredia vystupovala ekonomická

61 NA ČR, fond 1146 (MPSP-R), kart. 607, Zkušenosti s prvním reemigračním vlakem z Bukoviny. Správa ČSPK pre MPSP, 24. 2. 1947.

62 NA ČR, fond 1146 (MPSP-R), kart. 607, telegram od pobočky ČSPK v Oradea a záznam telefonátu ohľadne daného telegramu s OÚ pre Slovensko, 21. 1. 1947.

63 ŠA v Nitre, fond Osídľovacia úradovňa Handlová, kart. 7, Osídlenie Slovákov z Malej Poľany (Rumunsko) v obci Horná Štubňa, OÚ pre OÚOÚ Handlová, 2. 1. 1947.

64 Opakované sťažnosti miestnych správnych komisií aj presídlencov zmiňujú mimoriadne zlé materiálnu situáciu, konflikty s miestnym maďarským obyvateľstvom a nespokojnosť s rozptýlením komunity.

alebo demografická výhodnosť. Zároveň neexistoval dôvod im poskytovať menšinový servis, pretože, v skratke povedané, nemalo záležať na tom, či chodia do slovenskej, alebo do českej školy.

Pre Granatiera bol tento výkladový rámec zastaralý. Slováci podľa neho neodškriepiteľne predstavovali samostatný národ, ktorý dobrovoľne našiel domov v Československu. Mali byť usídľovaní na Slovensku a ak by to nebolo možné, usídlenie na inom mieste malo byť schválené separátnym zastupiteľským orgánom. V takom prípade im mal byť poskytnutý menšinový servis, pretože poslať ich do českej školy by bolo rovnako národnostne problematické, ako ich poslať do školy maďarskej. Tu však vznikol zaujímavý paradox. V závislosti od toho, v ktorej časti štátu žili, by Slováci mohli byť považovaní za štátotvorný národ i menšinu. Vo svojej podstate by šlo o návrat ku konfederáčnym princípom, ktoré už v neúprosnom postupe k centralizácii nemohli nájsť pozitívnu odozvu.

O autorovi / About the author

Mgr. Tereza Richtáriková

Historický ústav Filozofickej fakulty Masarykovy univerzity

Arna Nováka 1, 602 00 Brno

Česká republika

e-mail: tereza.richtarikova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1088-4036>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje/Primary sources

Archívy a archívne pramene / Archives and Archivessources

Národní archiv ČR, Praha (NA ČR), fond 1146 (Ministerstvo práce a sociální péče – reemigrace)

Oravské múzeum v Oravskom Podzámku, Osobný fond Anton Granatier

Slovenský národný archív Bratislava (SNA), osobný fond Anton Granatier

Štátny archív v Nitre (ŠA Nitra), fond Osídľovacia úradovňa Handlová

Edície prameňov a publikované pramene / Source editions and Published editions

Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945. Dokumenty. Edd. JECH, Karel a KAPLAN, Karel. Brno: Doplněk, 2002.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

- ARBURG, Adrian von; DVOŘÁK, Tomáš a KOVAŘÍK, David. *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno: Matice Moravská, 2010.
- BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku z rokov 1945 – 1948*. Bratislava: Archa, 1993.
- BARNOVSKÝ, Michal Eds. *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953. Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 6.-8. decembra 1994*. Bratislava: Veda 1995.
- BRANDES, Detlef, IVANIČKOVÁ, Edita a PEŠEK, Jiří, eds. *Vynútený rozchod. Výhnanie a vysídlenie z Československa 1938– 1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhosláviou*. Bratislava: Veda 1999.
- ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Podoby československo-maďarského vzťahu 1938–1949. Východiská, problémy a medzinárodné súvislosti*. Bratislava: Veda 1992.
- GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa a OLEJNÍK, Milan. *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*. Bratislava: Spoločenskovedný ústav SAV, 2004.
- JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji 2. Štúdie a články*. Bratislava: Kalligram, 2006.
- KOVÁČ, Dušan. *Kronika Slovenska 2, Slovensko v dvadsiatom storočí*. Bratislava: Fortuna Print & Adox, 1999.
- NOSKOVÁ, Helena. *O pôvodu Slovákov v Čechách*. Praha: Trilabit, 2001.
- RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. stolytí. Spolupráce a konflikty 1914-1922*. Praha: Vyšehrad, 2012.
- STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha: Academia Naše vojsko, 1991.
- SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí: 1945–1960*. Praha: Antikomplex, 2011.
- SYRNÝ, Marek. *Slovenskí demokrati '44-48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2010.
- ŠISLER, Filip. *Československo-rumunské vzťahy v letech 1944–1948*. Diplomová práca FF UK. Praha 2011.
- ŠUTAJ, Štefan. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava: Veda, 1993.
- VACULÍK, Jaroslav. *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno: Masarykova univerzita, 2002.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- ARBURG, Adrian von a STANĚK, Tomáš. *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. In *Soudobé dějiny*, 2006, roč. 13, č. 3-4.
- KMEŤ, Miroslav a ŠMIGEL, Michal. *Výmeny obyvatelstva v strednej a východnej Európe v kontexte 2. svetovej vojny*. In SÁPOSOVÁ, Zlatica a ŠUTAJ, Štefan, eds. *Povoynové migrácie a výmena obyvatelstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: Universum, 2010.
- RICHTÁRIKOVÁ, Tereza. “...And they will consider themselves the last victims of the world war.” Anton Granatier and his plans for population exchange and (re)settlement of Slovakia after the Second World War. In *Človek a spoločnosť*, 2022, roč. 25, č. 1, s. 1-12.